



# Всесвітня історія та міжнародні відносини

УДК 94:327

В. Г. Ціватий

## ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ДИПЛОМАТІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ (XVI–XVIII ст.): ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

*У статті аналізується зовнішня політика і дипломатія європейських держав доби раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.). Особливу увагу приділено інституціональному розвитку дипломатичних служб і моделям дипломатії провідних держав Європи. Визначено напрями розвитку теорії та практики дипломатії XVI–XVIII ст.*

**Ключові слова:** зовнішня політика, дипломатія, моделі дипломатії, інституціоналізація політики, Європа, ранній Новий час (XVI–XVIII ст.).

На рубежі Середньовіччя та раннього Нового часу, поряд з виникненням і еволюцією європейської системи держав, відбувається об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення зовнішньої політики та дипломатичних служб держав Європи. Для вивчення цих історичних процесів, явищ і подій автор пропонує до раніше існуючих досліджень підійти з нових методологічних засад, а саме – використати теорію інституцій та інституціональних змін у політичних, правових, суспільних системах і дипломатичних системах. Такий методологічний підхід дає можливість показати, як інституції розвиваються у відповідь на конкретні виклики, стимули, стратегії та варіанти вибору і, відповідно, як вони впливають на функціонування систем міжнародних відносин упродовж тривалого історичного періоду [1, с.268–274; 2; 3].

Поняття «інституціоналізація» активно використовують політологи, правознавці, філософи, соціологи, економісти для виявлення суперечливих проблем суспільного розвитку з найдавніших часів до сьогодення. Історики, враховуючи його специфіку та концептуально-теоретичну складність, не поспішають залучати до методологічного арсеналу історичного пізнання. Історичний аспект дослідження інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії передбачає виявлення способів досягнення тих чи інших суспільних результатів, відтворює процес самої трансформації, а не зосереджує увагу дослідника лише на простій фактологічній констатації. Така постановка проблеми має показати, яким чином відбувалося виникнення, формування інституціональних основ і розвиток дипломатичних та консульських служб європейських держав.

Постановка проблеми інституціоналізації зовнішньої політики є новою для історичного дослідження, відтак вимагає застосування системного аналізу та відповідної термінології, яка необхідна для виконання наукових завдань. Інституціоналізація зовнішньої політики – це термін, який автор пропонує використовувати як похідну форму від слова «інститут» (від лат. – настанова) для позначення певних інститутотвірних процесів, органів чи установ, безпосередньо пов'язаних з поняттям «зовнішня політика і дипломатія», зокрема процес утворення, оформлення і перетворення зовнішньополітичних функцій держави і зовнішніх зносин держави із звичайних, певною мірою спорадичних, на повноцінний державно-правовий інститут міждержавних відносин на конституційно-політичному рівні або в конкретному регіоні у будь-якому часово-просторовому вимірі. Інституціоналізація – це перетворення будь-якого політичного явища (зокрема зовнішньої політики і дипломатії) на організовану системоустановчу інституцію. Вона є формалізованим, упорядкованим процесом з певною структурою відносин, ієрархією чи підпорядкованістю різних рівней влади і іншими ознаками організації (правила поведінки, звичаї, закони, норми, дипломатичні методи, церемоніал, дипломатичний протокол, тощо).

Виходячи з постановки проблеми – маємо вивчати не лише схему хронологічних подій зовнішньополітичної діяльності держав і їх дипломатичний інструментарій спираючись на джерельну базу, показати перетворення зовнішньої політики і дипломатії як політичного явища на організовану системоустановчу інституцію, проаналізувати внутрішні та зовнішні функції держави, виявити критерії

ефективності зовнішньої політики і дипломатії з погляду формування європейської системи держав чи визначення пріоритетів зовнішньої політики держав Європи.

Застосування інституціонального підходу передбачає не лише пошук якісно нового, а зосереджує автора на з'ясуванні спільного та відмінного, традиційного і еволюційного, прогресивного і консервативного, класово обмеженого й загальногуманістичного в контексті інституціоналізації та інституціональних змін, відхиляючи будь-які упереджені теоретичні установки.

У сучасній українській історіографії проблеми міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії доби Середньовіччя та раннього Нового часу в контексті їх актуалізації та комплексного розуміння досліджувалися такими вітчизняними науковцями, як Б.М.Гончар, О.Б.Дьомін, В.О.Дятлов, С.В.Віднянський, В.А.Смолій, Я.Д.Ісаєвич, Н.Г.Подаль, М.В.Кірсенко, М.С.Бур'ян, С.С.Троян, Б.О.Ачкіназі, В.В.Ададуров, О.П.Машевський, С.Б.Сорочан, В.І.Яровий, Л.О.Лещенко, О.М.Масан, С.В.Пронь, О.І.Сич, С.І.Лиман, Т.В.Чухліб, В.А.Рубель, П.М.Котляров, В.М.Калашников, Ю.О.Голубкін, Т.А.Балабушевич, С.В.Белоножко, Л.О.Нестеренко, М.В.Ширяєв, Р.Г.Харківський, І.В. Грицьких та інші.

Характерною рисою російської історіографії другої половини ХХ – початку ХХІ століття, щодо дослідження проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії Середньовіччя та раннього Нового часу, стало створення як узагальнюючих праць, так і наукових розробок регіонального та країнознавчого спрямування. Окремо необхідно виділити праці російських істориків-дослідників, таких як – С.Д.Сказкін, Б.Ф.Поршнев, О.Д.Люблінська, Ю.Є.Івонін, С.П.Карпов, Н.О.Хачатурян, С.К.Цатурова, Н.І.Басовська, П.Ю.Уваров, В.Л.Керов, А.А.Сванідзе, О.В.Ревякін, Т.В.Зонова, А.О.Чубар'ян, Н.І.Девятайкіна, В.О.Ведюшкін, Л.І.Івоніна, М.А.Юсим, А.Ю.Прокоп'єв, В.М.Раков, А.О.Євдокимова, Т.П.Гусарова, І.Я.Ельфонд, О.Ф.Кудрявцев, В.М.Володарський, Л.М.Брагіна, Л.Р.Хут, А.О.Майзліш, А.О.Анісімова, Р.М.Асейнов, С.Є.Федоров, А.В.Топорова, М.В.Винокурова, І.Є.Андронов та інші.

Суттєву увагу до проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії Середньовіччя та раннього Нового часу у своїх наукових розробках приділяють представники французької, іспанської, німецької, італійської та англо-американської історіографічних шкіл.

У цілому, аналіз науково-теоретичних розробок стосовно генезису та розвитку системи європейських держав свідчить про усталену в історіографії традицію фактологічного відтворення процесів, спираючись на принцип історизму, що значною мірою свідчить про неможливість за таких умов уникнути схематизації відтворення історичних подій. У той же час, необхідно виявити організаційні та кількісні, якісно нові зміни в зовнішній політиці й дипломатії європейських держав досліджуваного періоду, тобто вказати на всі суттєві події та факти, не означає збагнути сутнісних ознак самої системи держав. Для її вивчення необхідно використовувати нові методи пізнання, однією з яких є теорія інституцій та інституціональних змін. Вона ефективна тоді, коли ми прагнемо дати загальноцивілізаційну або навіть системну оцінку глобальних змін, а також для виокремлення результативності історичного процесу, його конкретних досягнень чи прорахунків. Історики дедалі частіше схиляються саме до нових методик дослідження складних соціально-політичних явищ, а тому розглядають проблеми взаємин інтелігенції і влади, політики та дипломатії, намагаються дати системну оцінку періоду раннього Нового часу як перехідній, певною мірою доленосній добі європейського розвитку тощо

Характер і ступінь інституціоналізації суспільства, тобто кількість виникаючих в ньому інститутів і процес їх утворення свідчать про тип суспільства і етапність його розвитку, тип держави і права, тип політичної системи і асоціативного життя, свободи утворення політичних і інших об'єднань. Початкові форми інституціоналізації (зокрема, інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії) виникають на рівні самоорганізуючих процесів, як, наприклад, реалізація зовнішніх функцій держав з упорядкованими і спрямованими діями; лідери (держави-лідери), здатні очолити і спрямувати цей процес; зачатки постійних керівних органів зовнішніх зносин, а саме явище піддається реально чи формально керуванню (або управлінню), наприклад, європейська система держав XVI-XVIII ст. в еволюційно-часовому вимірі.

З кінця XV століття Європа вступає у новий період міжнародних відносин. Політична ситуація в Західній Європі наприкінці XV століття, після подій Столітньої війни (1337-1453), суттєво змінилася завдяки тому, що значно зміцнилися монархії, й у більшості держав, зокрема – Франції, Іспанії та Англії, завершувався процес внутрішньої консолідації. Саме в цих державах було закладено основи сучасних національних держав, у той час як розробленість Німеччини й Італії залишалась непереборною. Ці тенденції знайшли свої чітке відображення в подіях Італійських воєн (1494-1559) [4].

Поряд із змінами в політичній, соціально-економічній, культурній сферах, формуються підвалини основ державної дипломатичної служби й відбувається інституціоналізація зовнішньої політики європейських держав. Дипломатична практика і дипломатичні служби європейських держав інституціоналізувалися у відповідь на зміцнення державної влади. У минулому монархи задовольнялися тим, що відкликали своїх послів, тільки-но їхня місія закінчувалась. У XV столітті Венеція була єдиною державою, що підтримувала мережу постійних посольств за кордоном; згодом її приклад наслідували – папа, заснувавши папські нунціатури, і решта італійських міст. Суверенні володарі десь із 1500 року потроху стали усвідомлювати, що однією із ознак їх статусу й незалежності є можливість призначення постійних закордонних посольств. До того ж вони стали цінувати вплив до їх держав, і перш за все до королівських дворів – політичної інтелігенції [5, с. 223-229; 6, с.136-139; 7].

Першим серед них був Фердинанд Арагонський, що мав своє посольство при дворі св. Якова з 1487 року; спершу його очолював доктор Родріго Гондесальві де Пуєбло, а згодом – Катерина Арагонська, принцеса Велська і донька короля. Французькому королю Францискові I звичайно приписують заснування першої організованої королівської дипломатичної служби, з 1526 року він мав послів навіть у османській

Порті. Невдовзі *corps diplomatique*, дипломатичний корпус, з'явився при кожному великому дворі та в кожній столиці [8, с. 540-541].

Живучи за умов певної небезпеки, дипломати швидко виробили необхідні правила імунітету, взаємодії, екстериторіальності, складання вірчих грамот і прецеденту. 1515 року папа звелів, щоб нунцій був за дваєна дипломатичного корпусу, що імперський посол повинен бути вищий від своїх колег, а решта послів мають поділятися на ранги, залежно від того, коли їхня країна визнала християнство як державну релігію. На практиці цей розпорядок не діяв, бо Карл V ставив іспанських послів вище за імперських і, як «найкатоличніший» король Іспанії, відмовився визнати вищість французьких послів над іспанськими. Почалася сварка, іспанські та французькі послі твердо обстоювали свої переконання майже двісті років. Одного разу в Гаазі (1661р.), коли почети французького та іспанського послів зіткнулися на вузькій вулиці, дипломати цілісний день простояли, не рушаючи з місця, аж поки міська рада наказала розібрати огорожу, щоб послі могли розминутись як рівня один одному.

Московити теж прискіпливо дотримувались форми. Цареві послі мали звичай вимагати статусу вищого навіть за статус імператорських придворних. У Варшаві один московський посол з'явився у двох шапках – одну він мав знімати для звичайного вітання з польським королем, а другу – залишати на голові, дотримуючись інструкцій Кремля [9, с. 266-271].

Ця нова дипломатична практика виникала, обособлювалася та оформлювалася на тлі світового багатомікового дипломатичного досвіду, що стало передаватися від формації до формації, від держави до держави. Саме дипломатія раннього Нового часу цілком відповідала об'єктивним потребам історичного процесу, а Італія по праву вважається країною-фундатором постійної дипломатії.

Постійна дипломатична служба набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин. Так, із 1510-х років – у Папській державі, із 1520-х – в Англії, в Імперії – за доби Карла V. До середини XVI століття це вже стало європейською традицією.

Одне з центральних місць у теорії й практиці дипломатії раннього Нового часу (XVI- XVIII ст.) посідали саме проблеми розуміння сутності, функцій і методів реалізації влади у сфері зовнішніх зносин. Із цією проблематикою пов'язані й оцінки сучасників щодо різноманітних державно-правових форм і типів правління, інституціональних політичних процесів, характеристик реальності й створення ідеалів при висвітленні завдань та практичної діяльності влади, в тому числі у сфері зовнішніх зносин і дипломатичної практики.

У нових політичних умовах формуються і нові погляди на зовнішню політику і дипломатію. Раніше інших найбільш послідовно ці нові погляди на державу і її зовнішню політику та дипломатію виклав у своїх працях Нікколо Мак'явеллі: «... державець, якщо він прагне зберегти владу, повинен набути уміння відступатися від добра і користуватися цим умінням залежно від потреби» [10, с.345], тобто вміти вступати і на шлях зла, якщо це необхідно. Ідеї та політичний реалізм Мак'явеллі, витоки якого чітко окреслюються у потребах епохи, поділяли видатні політичні діячі й дипломати Середньовіччя та раннього Нового часу [11, с. 23-29].

За часів Мак'явеллі дипломати недовзі уславились своїм ошуканством. Вони мали бути знайомі з кодами, шифрами та невидимим чорнилом [12, с. 84-87, 114-125, 141-144]. «Посол, – стверджував сер Генрі Вутн, – це чесний чоловік, посланий брехати за кордон задля добра своєї країни».

А втім, розвиток постійної дипломатії становив важливий етап формування спільноти держав. У 1643-1648рр., коли в Мюнстері та Останбрюку було скликано велику дипломатичну конференцію, щоб покласти край Тридцятилітній війні, вже зароджувалась «Європейська згода».

Саме тому відомості про зовнішню політику та дипломатію наприкінці Середньовіччя та в добу раннього Нового часу варто розцінювати не як випадкові, не пов'язані між собою історичні факти, а як ознаки, що підтверджують усталеність нової дипломатичної практики на одному з етапів формування абсолютних держав у Європі, інституціоналізацію їх зовнішньої політики.

Грань Середньовіччя та раннього Нового часу ознаменувалася появою на політичній арені нової і в подальшому провідної сили міждержавних відносин – постійної дипломатії. Середньовічна дипломатія Заходу, яку англійський історик Джон Чарльз Картер вірно класифікував як «оказійну» поступалася місцем тій дипломатії, якої вимагав відповідний соціально-економічний, політичний та правовий рівень розвитку держав Європи. Саме дипломатія раннього Нового часу цілком відповідала об'єктивним потребам історичного процесу.

Дипломати доби раннього Нового часу беззаперечно пов'язували кожен зовнішньополітичний крок своєї держави з міжнародними відносинами часу, навчилися враховувати позиційне розташування зовнішньополітичних сил і визначити місце своєї держави в цьому розташуванні. Вони здійснювали прелемінарні переговори і готували проекти майбутніх угод, опанували посольський церемоніал, систему дипломатичних стереотипів. Проте, доки ще формувалися постійні дипломатичні кадри, глави держав багато в чому самоособисто займалися зовнішньополітичною діяльністю та дипломатією.

Розвиток економічних зв'язків сприяв і урізноманітненню форм міжнародних контактів. Зовнішня політика провідних європейських держав далеко вже не обмежується суто міждержавними відносинами, головним чином, із державами-сусідами. Їх зовнішня політика поступово поширюється на всю Європу, тобто саме з кінця XV століття формується система міжнародних відносин із своїми законами й правилами функціонування. Гострота конфліктів у досліджуваній період (перш за все, події Італійських воєн (1494-1559 рр.) вочевидь окреслювала необхідність взаємного обміну думками, діалогу між державами посередництвом постійної дипломатії.

Уже наприкінці XV – початку XVI століття надто швидке поширення міжнародних зв'язків було відзначено переходом у Європі, перш за все – у Західній Європі, до сучасної системи організації посольської служби – постійним дипломатичним представництвом, було покладено початок процесу інституціоналізації зовнішньої політики кожної окремої держави та європейської зовнішньої політики в цілому.

Першою республікою, яка заклала її основи, була Венеція. З метою запобігання неочікуваних політичних конфліктів і несподіванок, вона повсюдно у всіх державах, в яких можливо було очікувати небезпеку, утверджує своїх послів, яким доручалося спостерігати, попереджувати і, по можливості, запобігати небезпеці. Відповідно, Венеція й у себе приймала послів інших держав. Венеціанська дипломатія надовго залишалася найкраще поінформованою та найбільш спритною. З 1480 року майже на всьому Апеннінському півострові стало звичною практикою повсюдне використання посольств. Італія стала достеменною, справжньою школою європейської дипломатії.

Перші спроби теоретичного обґрунтування постійної дипломатії та її форм здійснив відомий італійський політичний мислитель, дипломат і публіцист того часу – Нікколо Мак'явеллі. Саме за його оцінкою, дипломатія вважалася війною на іншій території, а звичною зброєю – неправда й лукавство. Посли обов'язково мали добре знати історію. Історія, згідно з тлумаченням сучасника Н.Мак'явеллі – Філіпа де Коміна – це «пані усіх шахрайств, одурювань і віроломств» [13, р. 140].

А Нікколо Мак'явеллі повчав до цього ж, що дипломат спочатку повинен виявити себе як із найкращого боку – «хорошою людиною», лояльним і відвертим, щоб опісля добиватися хитроцями довіри у своїх співрозмовників і вміти краще ошукувати в сприятливий момент.

У Франції вже наприкінці XV – початку XVI століття починають утверджуватися форми й методи дипломатії Нового часу. В Іспанії цей процес дещо стримувався, що можливо пояснювалося, на думку автора, певною системою поглядів (дещо консервативного до процесів інституціоналізації) її владарів-державців, які побоювалися створення постійної дипломатичної служби в Іспанії, як свого часу вони з пересторогою відносилися і до поширення та інституціоналізації юриспруденції. Так, наприклад, Мішель-Еквем де Монтень зазначає: «Король Фердинанд, надсилаючи колоністів в Індію, мудро передбачив, щоб серед них не було вчених законників, висловлюючи побоювання про те, що у Новому Світі розплодяться суди, адже саме юриспруденція як наука природно породжує суперечки й розбіжності у поглядах. Король, як у свій час і Платон, убачав, що будь-яка країна лише потерпає від юристів та медиків...» [14, с. 332]. Цілком ймовірно, що аналогічна точка зору поширювалася і на дипломатів, які мали багато спільного з юристами. Але цей стан був не надто тривалим. Іспанія, сприйнявши вочевидь позитивний досвід Франції у формуванні дипломатичної служби, розпочала цю справу й у себе, усвідомивши необхідність і доцільність існування постійної дипломатії.

Постійна дипломатична служба у XVI-XVIII століттях набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин.

Філіп де Комін відзначає: «Два могутніх владарі-державці, якщо вони мають бажання жити в злагоді, не повинні часто бачити одне одного, а спілкуватися їм належить посередництвом досвідчених і мудрих осіб, які будуть проводити переговори і залагоджувати суперечки» [15, с. 43]. Інформація про внутрішнє становище в інших державах та їх зовнішньополітичні плани незвично розширилась. Можливість співставлення відомостей, які надходили від послів із різних держав, розвивала вміння дипломатів критично розбиратися в інформації та сприяла розширенню їх світогляду.

Сутність і мету «загальноєвропейської рівноваги» визначали форми й методи дипломатії. За своєю природою «європейський баланс» припускав панування таємної дипломатії. Залаштункові переговори, відмова від обіцянок і зобов'язань, легка зміна союзників і партнерів, підкуп і підбурювання одних проти інших – усі ці атрибути таємної дипломатії розквітали в дипломатичній практиці кінця XV – першої половини XVI століття. Власне, ці методи існували і раніше, за часів античності й середньовіччя. Але тепер, в нових умовах, вони стали постійним засобом підтримання «європейської рівноваги». Вони були дієвими і в мирний час, і в періоди підготовки війн, створюючи тим самим політичний інструментарій блоків, союзів і коаліцій.

Серед політичних засобів Філіп де Комін рішуче віддає перевагу дипломатії. Дипломатія для Ф. де Коміна – це мистецтво, у якому державець має можливість віднайти найкраще застосування своєму розуму, досвіду, мудрості. У своїх «Мемуарах» Ф. де Комін залишив багаточисленні поради та настанови у справі, в якій він був визнаним майстром-віртуозом, дипломатом із великим практичним досвідом [16]. Саме в них особливо виразно виявляється його прагматична думка, звільнена від середньовічної рицарської й християнської етики.

Цікаво згадати з цієї нагоди порівняння сучасного американського історика Р.Б.Моуета: «Професія дипломата – таке ж породження Західної Європи, як і професія мандруючого рицаря» [17, р. 3]. Утім, воно не зовсім точно передає сутність дипломатії кінця XV-XVI століття.

Міркування Ф. де Коміна про дипломатію завжди приваблювали увагу дослідників, за звичай, порівнюючи в цьому плані Філіпа де Коміна з Ніколло Мак'явеллі. Французький політик, дипломат Ф. де Комін, як і відомий його італійський колега, виявляє повну безпринципність у своїх правилах проведення політичної гри, але, щоправда, не виправдовує політичні вбивства. Він, наприклад, настійно рекомендує дипломатичне шпигунство, підкуп за сприяння послів людей в оточенні супротивника і схвально відзивається про тих мудрих владарів-державців і послів, які вміють це робити. Для нього дипломатія – це утаєна боротьба, в якій виграють наймудріші [18, р. 220].

Незважаючи на тісний взаємозв'язок понять «дипломатія» і «війна» на рубежі Середньовіччя і ранньої Нової історії, Ф. де Комін не протиставляє їх, вважаючи, що одна має підтримувати іншу. Військові перемоги мають закріплюватися за столом переговорів: «Коли б не велись переговори між англійцями й французами, розумом і вправністю французи завжди брали верх над англійцями». Комін дає настанови вирішувати воєнні проблеми за допомогою дипломатії, а не на полях воєнних битв: «Необхідно остерігатися битв і не покладатися на мінливості долі, якщо тільки цих битв можливо уникнути».

Для Коміна не існує справедливих і несправедливих воєн, оскільки він відмовляється від самого критерію моральної справедливості; він часто трактує війну як акт божественного правосуддя, але ніколи – людського. Таким чином, для Коміна політична історія є вже, на відміну від його попередників, як поле змагань для розуму й дурості, мудрості й невігластва, і як головний засіб цієї боротьби – дипломатія.

Аналогічні позиції відстоює і його сучасник – Нікколо Мак'явеллі. Його погляди знайшли відображення в «Історії Флоренції» [19]. У цьому творі він проголошує й обґрунтовує думку про те, що між проявами внутрішньої й зовнішньої політики, між станом країни, її дипломатією й війнами існує безпосередній взаємозв'язок, що війна – це момент політичного життя, продовження в інших формах певної політики. Ця думка, яка на сьогодні є досить тривіальною, в XVI столітті була абсолютно новою.

Отже, доба раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) – це період процесу інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії, ери постійних посольств, постійної дипломатії та інституціоналізації дипломатичних служб провідних держав Європи, етап розвитку й удосконалення дипломатичної практики і моделей дипломатії досвідом багатьох держав і народів, і, безперечно, що в центрі цієї практики споконвічно стояли питання війни й миру. Першими війнами доби раннього Нового часу стали Італійські війни (1494-1559 рр.). Саме в цей історичний період відбувається генезис інституціональних процесів нової зовнішньої політики і дипломатії, які, у подальшому, знайдуть своє виявлення в інституціоналізації дипломатичних служб держав Європи протягом доби раннього Нового і Нового часу.

#### Джерела та література

1. Циватий В.Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) / В.Г. Циватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К.: «ДЕМІД», 2000. – Вип. 4. – С. 268-274.
2. Властные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время: Монография / отв. ред. Т.П. Гусарова. – М.: КДУ, 2011. – 600 с.
3. Ивонин Ю.Е. У истоков европейской дипломатии нового времени / Ю.Е. Ивонин. – Минск: Изд-во «Университетское», 1984. – 160 с.
4. Циватый В.Г. Франко-испанские отношения конца XV – начала XVI века / В.Г. Циватый. Дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. – Всеобщая история, 1995. – 251 с.
5. Двор монарха в средневековой Европе: явления, модель, среда / под ред. Н.А. Хачатурян. – М.-СПб.: Алетейя, 2001. – Вып. 1. – 352 с.
6. Королевский двор в политической культуре средневековой Европы: Теория. Символика. Церемониал / отв. ред. Н.А. Хачатурян. – М.: Наука, 2004. – 544 с.
7. Циватый В.Г. Дипломатический инструментарий Н.Макиавелли и институционализация дипломатической деятельности западноевропейских государств раннего Нового времени // Перечитывая Макиавелли: у истоков современной науки. Идеи и политическая практика через века и страны. Материалы международной научно-практической конференции (26-27 сентября 2012 года) / В.Г. Циватый – М.: ИВИ РАН, 2012. – С. 141-151.
8. Дейвіс Норман. Європа: Історія / Норман Дейвіс; пер. з англ.: П. Тарашук, О. Коваленко. – К.: Основи, 2000. – 1464 с.
9. Див. дет.: Циватий В.Г. Європейська та українська дипломатична практика і протокол доби раннього Нового часу: типове і особливе / В.Г. Циватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К.: «ДЕМІД», 2001. – Вип. 5. – С. 266-271.
10. Макиавелли Никколо. Государь / Н. Макиавелли // Макиавелли Н. Избранные сочинения. – М.: Художественная литература, 1982. – 504 с.
11. Namer Emile. Machiavel / E. Namer. – Paris: Presses universitaires de France, 1961. – 256 p.
12. Кальер Ф., де. О способах ведения переговоров с государями: Перевод первого французского издания 1716 г. / Ф. де Кальер. – М.: Би., 2000. – 208 с.
13. Цит. по: Mousnier Roland. Le XVIe et XVIIe siècle / R. Mousnier. – Paris: Presses universitaires de France, 1961. – Т.4. – 671 p.
14. Монтень Мишель. Опыт / М. Монтень. – М.: Голос, 1992. – Кн. 3. – Гл. XIII. – С. 339-348.
15. Коммин Филипп де. Мемуары / Ф. де Коммин; пер. с франц. Ю.П. Малинин. – М.: Наука, 1987. – Кн. 1. – Гл. XIV. – С. 299-309.
16. Commynes Ph.de. Mémoires / Ph. de Commines. – P., 1924-1925. – Т.3. – Ch.VIII.
17. Mowat Robert Balmain. A History of European Diplomasy (1451-1789) / R.B. Mowat. – London: Hamden-Connecticut: Archon Books, 1971. – 311 p.
18. Commynes Ph. de. Mémoires / Ph. de Commines. – Paris, 1924-1925. – Т. 3. – Ch.VIII. – P.220.
19. Макиавелли Н. История Флоренции / Н. Макиавелли; пер. с ит. Н.Я. Рыковой. – М.: Наука, 1987. – 442 с.

#### **Циватый В. Г. Теория и практика дипломатии европейских государств раннего Нового времени (XVI-XVIII веков): институциональный аспект**

*В статье анализируется внешняя политика и дипломатия европейских государств раннего Нового времени (XVI-XVIII веков). Особое внимание уделяется институциональному развитию дипломатических служб и моделям дипломатии основных государств Европы. Определены направления развития теории и практики дипломатии XVI-XVIII веков.*

**Ключевые слова:** внешняя политика, дипломатия, модели дипломатии, институционализация политики, Европа, раннее Новое время (XVI-XVIII вв.).

**Tsivatyi V. G. Theory and Practice of Diplomacy of European states of early modern time (XVI-XVIII centuries): institutional aspect**

*The article deals with the analysis of the foreign policy and diplomacy of the European states of the early Modern time (XVI-XVIII centuries). Particular attention is given to the institutional development of diplomatic services and models of diplomacy of the main European states. The directions of the theoretical and practical development of diplomacy of the XVI-XVIII centuries are defined.*

**Keywords:** foreign policy, diplomacy, models of diplomacy, institutionalization of policy, Europe, early Modern time (XVI-XVIII centuries).

УДК 94(460).06

К. С. Тарасюта

## РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА В ІСПАНІЇ (1808–1814 рр.)

*У статті зроблено спробу з'ясувати погляди імператора Наполеона Бонапарта на роль та місце католицької церкви у подіях 1808-1814 рр. в Іспанії, розглянути його реформаторську діяльність у сфері релігійного законодавства та заходи, спрямовані на організацію співпраці з іспанським духовенством.*

**Ключові слова:** Наполеон Бонапарт, католицька церква, Іспанія, французько-іспанська війна 1808-1814 рр., релігійна політика.

Імператор Франції Наполеон Бонапарт приділяв певну увагу проблемам католицької церкви в Іспанії. Це було зумовлено водночас і його власними інтересами, пов'язаними з встановленням контролю над Іспанією, і бажанням реорганізувати церковне життя у країні відповідно до свого бачення нових історичних умов та потреб як духовенства зокрема, так і населення країни в цілому.

Дослідження релігійної політики Наполеона в Іспанії органічно споріднене з такими актуальними темами історичної науки, як зовнішня політика наполеонівської Франції, взаємовідносини Наполеона та католицької церкви, історія французько-іспанської війни 1808-1814 рр. і участі церкви у цій війні, та має важливе значення для вивчення даних проблем.

Джерельну базу становлять, по-перше, нормативно-правові акти, які визначали становище католицької церкви на територіях, підвладних бонапартистському уряду – Байоннська конституція та мадридські декрети, прийняті у грудні 1808 р. По-друге, безумовно, надзвичайно важливими є листи Наполеона до різноманітних політичних чи військових діячів, в першу чергу до тих, які приймали участь у війні 1808-1814 рр. (до короля Іспанії Жозефа Бонапарта, свого намісника в Іспанії Й. Мюрата, начальника штабу Л.-А. Бертє, маршала Ж.-Б. Бессєра, генералів Ж.-А. Вердьє, О. Д. Бельєра та ін.). Саме у листуванні міститься, на нашу думку, достовірна інформація стосовно планів чи рішень імператора щодо іспанської католицької церкви. Крім того, окремо варто виділити пропагандистські матеріали, такі як бюлетені армії в Іспанії, завданням яких було не стільки інформувати про справжній стан справ (достатньо згадати популярну в той час приказку «бреше, як бюлетень»), скільки сформувати у європейській громадськості потрібні Наполеонові уявлення щодо його політики, перебігу військових операцій, відносин з церквою тощо. Нарешті, до наступної групи джерел належать мемуари осіб, які в різний час мали нагоду особисто спілкуватися з імператором та почути від нього певні думки та оцінки політичних рішень (наприклад, мемуари А. де Коленкура, П.-Л. Редерера, Констана).

Ставлення Наполеона до іспанської церкви частково розглядалося як у загальних працях з історії католицької церкви в Іспанії [1] або ж біографіях імператора, так і в статтях сучасних іспанських (Л. Барбастро Хіль [2], Х.-Е. Перес Саенс де Уртурі [3], К. Родрігес Лопес-Бреа [4]) та французьких (Ж.-Б. Бусааль [5], Ж.-П. Ем [6]) науковців, в яких аналізувалися окремі питання державно-церковних відносин в період війни 1808-1814 рр.

Разом з тим, існує необхідність створення наукової розвідки, в якій були б комплексно розглянуті різні аспекти даного питання та містився б узагальнюючий погляд на поставлену проблему. До того ж, досліджувана тема залишається нерозкритою у вітчизняній історіографії. Таким чином, на нашу думку, дана тема є цікавою і потребує додаткового вивчення.

Отже, при написанні статті автор поставила перед собою наступні завдання: по-перше, з'ясувати, яке місце займала католицька церква у іспанських планах імператора Франції Наполеона I та визначити основні напрямки та характерні особливості його релігійної політики в Іспанії; по-друге, розглянути погляди імператора на роль та значення релігії і духовенства у тогочасному іспанському суспільстві та у війні 1808-1814 рр.

Основні засади ставлення Наполеона до католицької церкви сформувалися задовго до початку війни 1808-1814 рр. На його думку, церква була зобов'язана служити інтересам держави; разом з тим, він вважав, що необхідно поважати вірування, релігійні звичаї того чи іншого народу. Ці принципи втілювалися в житті у самій Франції, в підпорядкованих їй Італії чи Єгипті, а також у відносинах з Іспанією (так, наприклад, Наполеон рекомендував солдатам та офіцерам Обсерваційного корпусу Жиронди, який навесні 1801 р.